БИБЛЕЙСКИТЕ ЦИТАТИ В ЦЪРКОВНОТО СКАЗАНИЕ

Грета Стоянова (Шумен)

Църковното сказание, както е известно, е преводен текст, който разяснява символиката на литургията. Поради това в съдържанието му се откриват много библейски цитати, които са обект на наблюдение в това изложение.

По принцип на библейските цитати винаги се е отделяло специално внимание - било защото чрез тях може да се открие кодът за разбирането на даден текст или защото езиковите норми в тях са показателни. Понякога по употребата на библейските цитати може да се съди и за спецификата и адресата на даден текст.

Библейските цитати в Църковното сказание представляват важна част от текста. Тяхното присъствие е обвързано с естеството на литургията като християнски ритуал.

Библейският текст по принцип води след себе си четири значения, обособени от Е. Фаруджа и добили известност при тълкуването на писанията като: "буквален смисъл, обвързан с *gesta* и *datae*; алегоричен смисъл, който предава верското съдържание на символа; морален смисъл, показващ какво трябва да се прави; анагогичен смисъл, който преодолява простите дадености и насочва към преобразения свят на есхатона."[1].

В Църковното сказание библейските цитати активират предимно две от тези значения - алегоричното и анагогичното. Това от своя страна е симптоматично за адресата и за функционирането на текста. Цитатите са вербалната част на богослужебния ритуал. Създават усещането за ритуалното пресъздаване на библейските събития, експлицирани в богослужението. Те доизграждат в християнското съзнание онази енигматичност и трансцендентност, която създава представата, че събитията от Небесния (Божествен) свят се осъществяват и в земния - в рамките на литургията, като придават плътност на мимезиса на библейските събития.

Ето един пример от началото на Църковното сказание, където присъстват цитати по Евр. 10:10, Римл. 12:1, Йо. 1:29 и I Кор. 5:7:

Олтарь же ѥ по с҃томоу гробоу Х҃воу• на нѥмь же пожрѥ сѧ Х҃ъ• *принесѥ б҃оу и о҃цю• приношєнимь тѣла своѥго•* /по Евр. 10:10/ **ꙗко агньць жьрѧ сѧ• и ꙗко архъиєрѣи• и сн҃ъ чловѣчьскъıи и приносѧ• и приносѧ сѧ въ таиноу• и бєсквьрньноу жьртвоу•**

[1] ***Е. Фаруджа, О. И.*** Теология на символа. В: - ***Р. Тафт, О. И., Е. Фаруджа, О. И.*** Теология на литургията и теология на символа. (Лекции). Рим, 1992, с. 140.

и словѣсьно слоужєнїѥ• /Римл. 12:1/ **вѣрнъımъ жьрⷭ сѧ• имь же причⷭтьници животоу вѣчьноуоумоу• и бєсъмьртьноумоу бъıхомъ• иже агньць прообрази• въ Ꙗгюптѣ Моси привечерѣ• и кръвью кго гѹбителѧ а҃нгла отъврати• не оумрьтвити люди и кже подъ вечеръ• разоумьно ıако и при вечерѣ закла сѧ истинъııи агньць• *и вьсего мира въземлѧ грѣхъı на кр҃тѣ своємь Хѣ*** /по Йо. 1:29/• ***ибо въ нашю пасхоу за нъı заколенъ бъıсть Хрьстъ*** /I Кор. 5:7/•:•–- л. 239a - л. 239c.

Цитатите носят и мотивировката за извършването на този ритуал и определят неговото осмисляне и възприемане. Цитирането на библейския текст, който се приема за Божие слово (особено през Средновековието), внушава истинност на протичащия ритуал и го прави идентичен с библейските събития. Текстът на Църковното сказание има екзегетичен характер, но само по отношение на богослужебния ритуал, а не като тълкуване на Свещеното Писание - затова в него библейските цитати имат по-особен статут. Обикновено библейските цитати се срещат като обект на тълкуване и разясняване, както е например в проповедническите текстове. В Църковното сказание не е така. Тук библейският цитат се вписва като текст с ясна символика и с негова помощ се обяснява и мотивира даден литургичен образ или действие. Той е отправна точка за разбирането на литургията.

Библейските цитати в коментирания текст функционират със символното си значение и не са обект на разяснение, както би могло да се очаква за текст, предназначен за непросветена и новопокръстена аудитория[2]. Такава е например функцията им в Учителното евангелие на

[2] Според Ст. Бабалиевска "Прецизността на интерпретацията на библейските цитати твърде много зависи от установяването на непосредствените източници на библейския цитат и на културната среда, към която те принадлежат." (с. 182) Вж. ***Ст. Бабалиевска***. Библейски цитати - проблеми на идентификацията и интерпретацията. - В: Медиевистика и културна антропология. (Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Д. Петканова). С., 1998, с. 179-185. Авторката на статията разглежда интерпретацията на библейските цитати във връзка с жанра, конкретното им послание, породено от контекста и непосредствените им източници. Въпреки че тя не прави уточнение кои текстове има предвид - оригинални или преводни, или и двата вида - от примерите, с които борави, става ясно, че се основава на оригинални старобългарски съчинения. В статията не става ясно дали е правомерно същата интерпретация на библейските цитати да се приложи и към преводни съчинения. Преводният характер на един текст изисква по-различна насоченост в отправната точка на интерпретацията на библейските цитати в него.

Константин Преславски, както и в словата на св. Климент Охридски. Като илюстрация може да се цитира уводната част на 12-та Беседа от Учителното евангелие - върху Евангелие от Матей, където евангелският цитат е последван от разяснение на смисъла:

ТОГОЖЕ ЗЛАтооустаго• сказаніе •Д ев"глиа• ѡ ма•:• Д кон Холюбьци• гь нашь и бъ їу хъ рече• ***иже оубо постыдить сѧ менѣ и монхъ словесъ• постыжоу сѧ сего и азъ прѣдъ оцьмь мьимь•*** **/**Мт. 10:33**/ тѣмьже сице тажько и люто слово слышаще• не можемъ постыдѣти сѧ члвкъ• ни таланта съкрыимъ егоже приахомъ іакоже онъ рабъ• нъ подадимъ пьрвѣе• творяще независтьно• ни скждно словеса гнѧ• и вѣрж покажимъ• приимъшеи блгодѣть• іакоже сътьникъ сь• да хвалж приимемъ ѡ обьщаго ба• прѣдъ англы и человекы• и разоумѣимъ прилежно• како сказаеть стыи сь стль вь се мѣсто• глють бо сице• сказаіа нашемоу неразоумью•** (цитира се по Синодален препис № 262, л. 66с1-67а3).

Следващият кратък откъс от увода на Наставления за празници от Климент Охридски също ясно илюстрира как в проповедническата книжнина библейските цитати често се тълкуват като пример за поведение на новопокръстените миряни:

Да естє вѣдоущє, брат, іако дс ньскть праздьникъ стго їмрк• Да съберѣтє сѧ въ цркви на млтвоу, іакоже реч въ стѣмь евангліи: ***Идеже ести два или трьи събьрани во има мое, тоу есмь посрѣдѣ васъ•*** **/**Мт. 18:20**/ Да сде братиє самъ гс, по wбѣщанию его, посрѣдѣ молящиихъ сѧ емоу есть• Да сего ради подобаеть намъ приходити въ стоую цстъмь срдцьмь, безъ гнѣва и безлобы молити сѧ емоу, просяще прѣже очищєниа ѡ всѣкъ грѣхъ• ...** /л. 23б/[3].

Тези примери илюстрират зависимостта между потенциалната аудитория и функцията на библейските цитати в конкретен текст, т. е. зависимостта между неговото предназначение и съдържанието на текста.

---

[3] Текстът се цитира по най-стария препис от Троицко-Сергиевата лавра, който се съхранява в РГБ - Москва, ф. 304, №12, публикуван в: ***Климент Охридски.*** Събрани съчинения. Т. I. С., 1970, с. 65.

В съответствие с това са активирани и доминират различни значения на библейските цитати. В коментираните случаи - от Климентовото слово и от увода на 12-та беседа от Учителното евангелие присъствието на библейските цитати се реализира с активиране на техния буквален, алегоричен и морален смисъл. За разлика от тях в Църковното сказание не се разясняват основните общохристиянски норми и положения, т. е. целта не са моралните и нравствените напътствия.

Начинът, по който библейските цитати присъстват в Църковното сказание потвърждава извода, че то не е предназначено за неофити, а за вече просветена и нуждаеща се от по-задълбочени и целенасочени знания прослойка на християнското общество - най-вероятно за обучение на български свещеници и монаси.

Почти 2/3 от ексцерпираните библейски цитати и перифрази в Църковното сказание са новозаветни, като преобладават евангелските, което е естествено за литургичния характер на текста. Най-често се срещат цитати от Евангелие на Йоан, Евангелие на Матей, Послание на св. ап. Павел до Колосяните и Послание на св. ап. Павел до Евреите. От старозаветните книги най-използвани са цитати от Псалтира и от пророк Исай.

Възниква въпросът дали евангелските цитати са непосредствен превод от гръцкия прототип или са използвани готови евангелски преводи[4]. За отговора на този въпрос бе извършена съпоставка между Църковното сказание по Синодален препис № 262 и съответните цитати от Асеманиево[5], Ватиканско[6], Зографско[7], Мариинско[8] евангелия и Савина книга[9], както и ексцерпирани от Д. Дунков[10] библейски цитати от Супрасълски сборник (Супр.), Клоцов сборник (Клоц.), Синайски евхологий (Син. евх.), Зографски кирилски листи, Рилски глаголически листи и Хилендарски кирилски листи. Като съпоставителен материал са

---

[4] Например най-старите известни евангелски паметници от X век - Асеманиево евангелие, Ватиканско евангелие, Зографско евангелие, Мариинско евангелие и Савина книга.

[5] ***J. Kurz***. Evangeliarium Assemani. Codex Vaticanus 3. Slavicus glagoliticus. T.II, Pragae, 1955. = Асем.

[6] ***Тр. Кръстанов, А. Тотоманова, Ив. Добрев***. Ватиканско евангелие. Старобългарски кирилски апракос от X в. в палимпсестен кодекс Vat. Gr. 2502. С., 1996. = Ват.

[7] ***V. Jagic***. Quattuor Evangeliorum Codex Glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. Graz, 1954. = Зогр.

[8] ***V. Jagic***. Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslavenicae Codex Marianus. Berlin - St. Petersburg, 1883. = Мар.

[9] ***В. Щепкин***. Савина книга. Памятники старославянскаго языка. Т. I., вып. 2-й. Санкт-Петербург, 1903. = Сав.

[10] ***Dimitar Dunkov***. Die Bibelzitate in der altbulgarischen Literatur. Teil 1. - Die Slawischen Sprachen. Band 43, Salzburg, 1995.

привлечени и библейските цитати от Шестоднева на Йоан Екзарх по изданието на Р. Айтцетмюлер[11], от Григоровичевия паримейник[12], от Архивския сборник[13] и от Слепченския апостол[14]. В текста цитатите не винаги присъстват в пълния си вид, като често са употребени само отделни изрази от тях. Освен това за една малка част от библейските цитати в Църковното сказание не са открити съответствия в привлечения съпоставителен материал.

Съпоставката с използвните източници сочи, че само малка част от библейските цитати в Църковното сказание съвпадат точно със съответните цитати от използваните в наблюдението източници. От старозаветните цитати точни съответствия имат само 3: Пс. 79:2 по Супр. сб, Пс. 92:1 и Йер. 11:19 по Григ. пар.

Новозаветните цитати показват повече съответствия - 9, като най-много - 5, са спрямо Зогр. и по 4 спрямо Асем. и Мар. Тези евангелия, както е известно, са глаголически паметници от края на X век и притежават архаични черти. Това важи особено за Асеманиевото евангелие, за което се смята, че съдържа най-близки черти до Кирило-Методиевия евангелски превод. В три случая обаче Църковното сказание остава изолирано спрямо Мар. и Зогр. евангелия и гръцкия текст на Църковното сказание (използва се гръцкият текст, приписван на св. Василий Велики по изданието на Ф. Брайтман[15], който засега се явява най-близък до Църковното сказание): Пс. 103:4, Йо. 1:14 и Йо. 10:16, към който цитат се присъединява и Ватиканското евангелие. При цитираните три случая библейските цитати от Синодалния препис съдържат едни и същи разночетения спрямо гръцкия текст и Зогр., Мар. и Ват. Евангелия. Това може да се дължи и на особеност на "реалния" протограф. Съпоставката и с ексцерпираните от Димитър Дунков[16] библейски цитати от посочените по-горе паметници, показа близост на Църковното сказание със Синайския евхологий при два евангелски цитата - Лк. 2:14 и Йо. 1:29, и един по Пс. 79:2. Същият цитат от Псалтира се открива и в Супрасълския сборник и в Синайския евхологий.

---

[11] ***R. Aitzetmüller.*** Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. Editiones Monumentorum Slavicorum Veteris Dialecti. Graz, T. I -1958, T.II - 1960, T. V - 1968, T. VI - 1971. = Шест. Й. Е.

[12] ***З. Рибарова, З. Хаутова.*** Григоровичев паримејник. I. Текст со критички апарат. Скопје, 1998. Сега се пази в РГБ-Москва, под сигн. М. 1685 (Григ. 2). = Григ. Пар.

[13] Текстът на Архивския сборник се ползва по микрофилм на ръкописа, съхраняван в РГАДА - Москва, фонд №181, ед. хр. №279. = Арх. сб.

[14] ***Г. А. Ильинский.*** Слепченский апостоль XII века. М., 1911. = Слепч.

[15] ***Brightman, F.*** The Historia Mystagogica and Other Greek Commentaries on the Byzantine Liturgy. - Journal of Theological Studies, 9, 1908, 251-257, 387-397.

[16] ***Dimitar Dunkov***. Die Bibelzitate in der altbulgarischen Literatur. ..., 1995.

По две точни съответствия на Църковното сказание се откриват спрямо Григоровичевия паримейник при Пс.92:1 и Йер. 11:19; спрямо Архивския сборник - при 3 Цар. 8:6 и Йер. 11:19 и спрямо Слепченския апостол - при Евр. 4:16 и Евр. 8:1.

Посочените съответствия явно не са случайни. Те свидетелстват за близост на Църковното сказание до най-старите библейски старобългарски преводи. Като цяло обаче не може да се твърди, че преводачът на Църковното сказание е ползвал готови преводи. Повечето примери показват, че при превода на цитатите в Църковното сказание е следван точно гръцкият оригинал[17] на тълковния литургичен текст. Съвпадението на посочените библейски цитати от Синодалния препис на Църковното сказание с част от използваните за съпоставка текстове, може да се обясни с тяхната висока честота на употреба, която води до запаметяване и лесно възпроизвеждане.

Ексцерпцията на библейските цитати и съпоставката им с посочените по-горе старобългарски паметници дава възможност да се открояят някои симптоматични лексикални разночетения, част от които попадат в рамките на традиционната класификация "кирилометодиевски лексеми : преславски лексеми".

Показателна е например употребата в Църковното сказание на л. 246c и на л. 252a само на **пастꙑрь** срещу гръцкото ὁ ποιμήν, която се сочи от изследователите като белег на Кирило-Методиевия библейски превод[18], разграничавайки се от преславския лексикален синоним **пастоухъ** (само **пастоухъ** се среща и в Симеоновия сборник - 4 пъти[19]). Трябва да се уточни, че и двете употреби на **пастꙑрь** в Църковното сказание са в цитати на Йо. 10:16 (същото - в Зогр., Мар., Сав., Ват.) и в перифраза на Йо. 10:2 (същото - в Асем., Мар., Зогр.). За сравнение: в Учителното евангелие се срещат 3 употреби на **пастꙑрь** (на л. 164c, л. 133a, л. 56d), но почти равностойно се употребява и преславското предпочитание **пастоухъ** - 2 пъти (на л. 177a, л. 164b). Преславският синоним **пастоухъ** се среща в първото слово против арианите - сигурно

---

[17] До подобен извод, но спрямо библейските цитати в Изборника на цар Симеон от 1073 г. стига и Е. М. Верещагин: "Одним словом, цитаты были переведены заново." Виж. ***Е. М. Верещагин***. Ветхо- и новозаветные цитаты в Изборнике Святослава 1073 г. - В: Изборник Святослава 1073 г. М., 1977, с. 131.

[18] ***Т. Славова***. Преславската редакция на старобългарските богослужебни книги. - В: Изследвания по кирилометодиевистика. С., 1985, с. 171-172.

[19] Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.) Т. 2. Речник-индекс. С., 1993, с. 122.

преводно съчинение на Константин Преславски, среща се и в Богословие на Йоан Екзарх и в други текстове с изявени преславски езикови черти[20].

Към Кирило-Методиевата лексика се причислява и **скрыня** (л. 239а, **по ск[р]инии ꙁавѣта г҃на•** Числ. 10:33) срещу гр. ὁ κιβωτός, което е характерно и за Синайски евхологий 16:3 и за Енински апостол Евр. 9:4[21]. В привлечения за съпоставка Архивски сборник, препис от XV век в същия цитат - за 'ковчега на Завета Господен' - е използван лексикалният синоним **ковъчегъ** (Арх. сб., л. 133с38, **ковчегъ же ꙁавѣта г҃на**), употребен още и в Супрасълски сборник, 320:18[22]. Според наблюденията на А. Делева **ковъчегъ** е прабългарска заемка и с посоченото по-горе значение тя се открива и в други преславски по произход паметници[23].

При цитат от Ис. 6:6, в Църковното сказание е предпочетена лексемата **олътарь,** на л. 259с срещу гр. τὸ θυσιαστήριον (**иже посъла сѧ единъ ѿ серафимъ• и приатъ оугль горѧщь въ роущѣ• егоже клѣщѧми въꙁатъ ѿ олтарѧ•**). Същата лексема - **олътарь,** предпочитана в Кирило-Методиевите преводи[24], е употребена и в Григоровичевия паримейник - пак в посочения цитат - Ис. 6:6. Срещу това Йоан Екзарх в своя Шестоднев на л. 46d19 -28, в цитат пак на Ис. 6:6, употребява характерната предимно за преславските книжовници лексема **трѣбьникъ**.[25] В текста на коментирания библейския цитат, Ис.6:6, се открива още едно разночетене: срещу гр. ἡ λαβίδα в

---

[20] ***Т. Славова***. Преславската редакция на старобългарските богослужебни книги.., с.172. Лексемата **пастъырь** е многократно коментирана и в други изследвания, където отново се подчертава нейната принадлежност към първите преводи - вж: ***А. Минчева***. Аспекти на формирането на нормите на старобългарския книжовен език. - В: Изследвания по кирилометодиевистика. С., 1985, с. 185-186.

[21] Според Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). М., 1994.

[22] Старославянский словарь ..., 1994.

[23] ***А. Делева***. Прабългарски заемки в старобългарски език. Механизми на езиковата адаптация. (Дисертация за присъждане на научна и образователна степен "доктор"). С., 1996, с. 203-204.

[24] Виж: ***Т. Славова***. Преславската редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. - В: Кирило-Методиевски студии, кн. 6, С., 1989, с. 80-81.

[25] ***Т. Славова***. Преславската редакция на Кирило-Методиевия ..., с. 80-81. Виж също и: ***М. Тихова***. Книгата Битие в библиотеката на цар Симеон. - В: Преславска книжовна школа, Т. 2, Шумен, 1997, с. 130-133.

Църковното сказание е употребено **клѣщи** (същата лексема се открива и в Григоровичевия паримейник, л. 28). В Шестоднева на Йоан Екзарх, л. 46d, в същия цитат, за същата гръцка лексема ἡ λαβίδα, стои **лъжица.**

Наред с посочените примери за предпочитания на старобългарския преводач към някои кирилометодиевски синоними, се открояват и такива, които се определят от изследователите като преславизми. Интерес представлява едновременната употреба на двата варианта (кирилометодиевски и преславски) при превода на гр. ἡ ζωή - при Ис.53:7-8, л.245b, където се открива лексемата **животъ** и при Йо.6:51, където стои **жизнь,** л. 244b. Според Т. Славова **жизнь** е преславска редакция на Кирило-Методиевото **животъ**[26].

Кирилометодиевски и преславски синоними срещу съответни гръцки лексеми се откриват и извън библейските цитати - в цялостния текст на Църковното сказание, но пълното им проучване е предмет на една бъдеща работа. Тук само ще се посочи случаят, където на л. 242d срещу гр. τῑ ω τραχηλῑ ω е употребена кирилометодиевската лексемата **въю**, докато в Супрасълския сборник[27] се открива **шию.** Или срещу гр. συναθροισμα на л. 237d стои преславският синоним **съборище,** докато в Охридския апостол от нач на XII век стои кирилометодиевското **съньмъ** (**соньмищихъ**)[28].

Съвместната употреба на кирилометодиевски и преславски лексикални синоними е показателна за езиковото съзнание на преводача и може да бъде още едно основание той да се търси между преките Кирило-Методиеви ученици, развили книжовна дейност в източна България.

Като заключение трябва да се изтъкне изключителното значение на библейските цитати в Църковното сказание като показател при определяне на спецификата на текста и на аудиторията към която е

---

[26] ***Т. Славова***. Преславската редакция на Кирило-Методиевия ..., с. 53. До подобни изводи стигат и М. Йовчева и М. Камуля - ***М. Йовчева, М. Камуля.*** От лексиката до структурата на Книгата на пророк Йезекиил: резултати от компютърно изследване на средновековен текст на различни равнища. Palaeobulgarica, кн. 3, 2000, с. 13. Вж. също и ***М. Тихова***. Книгата Битие в библиотеката на цар Симеон, … с. 127-128.

[27] Старославянский словарь ..., 1994, с. 790.

[28] ***Т. Славова.*** Преславската редакция на Кирило-Методиевия..., с.104-107. Виж също: ***М. Йовчева, М. Камуля.*** От лексиката до структурата на Книгата на пророк Йезекиил..., с. 15.

насочен. Наред с това в цитатите има езикови данни, по които може да се съди за връзката на превода с ранните школи на стария български книжовен език.

THE BIBLICAL QUOTATIONS IN THE *CHURCH TALE*

Greta Stoyanova

Summary

This article analyses the biblical quotations excerpted from the text of the *Church tale*. Their use is considered as an opportunity for drawing conclusions regarding the purpose and readers of the *Church tale*.

Observations are made about some notable lexemes in the biblical quotations of the *Church tale*, which enable one to establish a connection between the translation and the early schools of the Old Bulgarian literary language. It is concluded that the biblical quotations of this work in question are very important as pointers in determining the specific nature of the text.